

PERTTI RANNIKKO

Itä-Suomen yliopisto, historia- ja maantieteiden laitos

Maaseudun näkömätön väestö

”Thaimaalaiset lähtivät”, totesi naapurin emäntä, kun syksyllä 2013 istahdin heidän eteisensä penkille. Olin ollut pyöräilemässä, kun rankkasade yllätti, joten menin lähimpään taloon sadetta pitämään. Katsahdin ulos ikkunasta ja näin auton ajavan pois metsästä. Emäntä kertoi, että hän oli aamupäivällä käynyt marjassa ja tavannut samaisen autokunnan puolukoita poimimassa. Hänen mukaansa thaimaalaiset majailivat jo toista syksyä talossa, joka sijaitsee vain muutaman kilometrin päässä meidän talostamme. Täällä hyvin harvaan asutussa Vaara-Karjalassa voitaisiin siis puhua naapuritalosta. Siitä huolimatta en ollut näistä uusista naapureista aikaisemmin kuullut. Vähän samalla tavalla olin keväällä törmännyt yllättäviin liikkujiin, kun postilaatikostamme löytyi malminetsintäyhtiön tiedote. Yhtiö ilmoitti haluavansa vuokrata malminetsijöilleen kesän ajaksi talon lähiympäristöstä. Kävin netissä tutkimassa kaivoshankkeita esitteleviä karttoja ja havaitsin yllätyksekseni, että tilamme sijaitsee alueella, jolle on tehty valtaushakemus.

Malminetsijöiden ja marjanpoimijoiden yllättävä liikkuminen lähiympäristössämme toi mieleeni kesämökkeilyn tutkijoiden käyttämän käsitteen *maaseudun näkömätön väestö*. Käsite sopi minusta paljon paremmin näihin mainitsemiini tilapäisiin käypäläisiin kuin kesämökkiläisiin, joi-

den olemassaolo on paremmin paikallisten asukkaiden tiedossa. Aion tässä katsauksessani tarkastella lähemmin tuota käsitettä ja pohtia sen käytökelpoisuutta nykymaaseudulla, jossa liikkuu entistä enemmän erilaisia pistäytyjiä. Esittämäni havainnot ovat peräisin Itä-Suomen syrjäiseltä maaseudulta, jossa erilaiset liikkuvat ryhmät täyttävät ja tuottavat kasvavan osan maaseututilasta ympärivuotisten asukkaiden vähetessä.

Käytän tässä kirjoituksessani käsitettä syrjäinen maaseutu, koska se on sisällöllisempi ja yhteiskunnallisempi kuin virallisen maaseutupolitiikan suosima harvaan asuttu maaseutu. Syrjäisellä maaseudulla toimeentulo on perustunut paikallisiin luonnonvaroihin, Suomessa erityisesti metsiin. Maaseudun rakennemuutosten kiihkeimpinä vuosina syrjäiselle maaseudulle oli leimallista metsätöiden loppuminen ja palvelujen häviäminen sekä väen väheneminen ja ikääntyminen. Tyypillistä oli myös se, että huomattava osa metsistä oli valtion omistuksessa. Vaikka yksityismetsillä ja pienmetsätaloudella onkin nykyisin hallitseva asema Suomen puunhuollossa, omistaa valtio 35 prosenttia maan metsäpinta-alasta (Suomen tilastollinen vuosikirja 2012: 170). Syrjäiset metsäseudut eivät siten ole mikään marginaalinen osa suomalaista maaseutua vaan keskeinen osa sen historiaa, nykyisyyttä ja myös tulevaisuutta. Kuten katsauksestani ilmenee, haastaa näkömättömän

väestön kasvava rooli syrjäisellä maaseudulla paitsi kyläkeskeisen maaseutuajattelun myös perinteisen näkemysen maaseutumaisemasta maalaistalojen ja peltojen hallitsemana näkymänä.

Alkuperäinen käsite

Maaseudun näkymättömän väestön käsitteen on ottanut tutkimuskäyttöön Dieter K. Müller, joka nykyisin toimii Uumajan yliopiston maantieteen professorina. Hän on profiloitunut erityisesti vapaa-ajan asumisen tutkijaksi. Hän tutki vuonna 1999 ilmestyneessä väitöskirjassaan Ruotsin maaseudulla vapaa-ajan asunnon omistaneita saksalaisia. Vaikka käsitettä maaseudun näkymätön väestö ei väitöskirjassa vielä esiinnykään, ovat sen versot jo havaittavissa työn johtopäätöksissä. Hän toteaa, että vaikka ulkomaiset vapaa-ajan asujat olivat paikallisen väestön enemmistölle miltei näkymättömiä (invisible), kuluttivat he paljon rahaa mökki- ja paikkakunnillaan ja tukivat näin paikallista liikelämää (Müller 1999: 195–197).

Väitöskirjan jälkeisissä tutkimuksissaan Müller tutkimusryhmineen on tarkastellut laajemmin kakkosasumisen väestöllisiä ja taloudellisia vaikutuksia Ruotsissa (Müller & Hall 2003; Müller 2004). Niiden pohjalta hän on kritisoinut tilastollisin ja hallinnollisin perustein tehtävää maaseutu- väestön jakamista vakinaisiin asukkaisiin ja vapaa-ajan asujiin. Yleensä vain ne ihmiset, jotka ovat kirjoilla maaseudulla, luetaan maaseutuväestöön. Vapaa-ajan asujia ei pidetä osana maaseutuväestöä, vaikka he viettäisivät säännöllisesti pitkiä aikoja maaseudulla. Väestömäärän kuvaaminen vain kirjoilla olevien perusteella johtaa helposti siihen, että maaseudun väestökehitys ja houkuttelevuus asuin- ympäristönä kuvataan todellisuutta synkempänä.

Vakituisten asukkaiden pitkään jatkunut väheneminen ei Müllerin mukaan kuvaa sitä, että maaseutu olisi ihmisten mielestä vähemmän kiinnostava ja vähemmän puoleensavetävä. Samaan aikaan maaltamuuton kanssa on vapaa-ajan asuminen lisääntynyt maaseudulla huomattavasti. Maaseutu näyttää siten menettäneen vetovoimaansa ympärivuotisena asuinpaikkana, kun taas osa-aikainen asuminen on houkuttelevampaa kuin koskaan aikaisemmin. Väestötilastot eivät kuitenkaan paljasta

näitä muutoksia, koska tilapäistä asumista ei niissä oteta huomioon. Vapaa-ajan asukkaita voidaan näin kutsua maaseudun näkymättömäksi väestöksi.

Vapaa-ajan asujien näkymättömyys ei Müllerin mukaan koske vain tilastointia vaan yhtä hyvin myös hallintoa. Paikallisvaaleissa heillä ei ole äänioikeutta ja ryhmä jää muutenkin kuntien toiminnassa helposti huomaamatta. Kun päätöksenteossa otetaan huomioon vain kunnassa kirjoilla oleva väestö, voi monissa käytännön tilanteissa tulla eteen odottamattomia ongelmia. Esimerkiksi maaseutualueelle saattaa kohdistua samaan aikaan väestökadon kanssa kiinteistökaupan kasvuvaihe, johon ei yhdyskuntasuunnittelussa ole osattu varautua. Vapaa-ajan asuminen seurauksineen pitäisi siten integroida kiinteämmin paikalliseen päätöksentekoon ja luopua vakinaisten ja tilapäisten asujien keinotekoisesta erottamisesta (Müller ym. 2011).

Müller luettelee tutkimuksissaan monia syitä sille, miksi kakkosasumisen määrä ja merkitys on maaseudulla kasvanut (esim. Müller 2002: 170–174; Müller 2008). Se, että ihmisillä on käytössään useampia asuntoja, ei sinänsä ole mikään uusi ilmiö. Monet 1900-luvun loppupuolella voimistuneet yhteiskunnalliset muutokset ovat lisänneet vapaa-ajan asumisen suosiota. Väen väheneminen maaseutukunnissa on kasvattanut sellaisten kiinteistöjen tarjontaa, joita voidaan käyttää vapaa-ajan asuntoina. On olemassa kasvava eläkeläisten joukko, joilla on mahdollisuus terveytensä ja varallisuutensa vuoksi viettää aikaansa vapaa-ajan asunnolla. Palveluyhteiskuntaan siirtymisen myötä on enemmän myös työikäisten kotitalouksia, jotka voivat osittain työskennellä vapaa-ajan asunnolla tai jakaa aikaansa niin, että kakkosasuntoa voidaan käyttää useammin. Internetin ja matkapuhelinten tapaisten teknisten innovaatioiden ansiosta voidaan maaseutuasunnolta pitää yhteyksiä perheenjäseniin, työtovereihin ja ystäviin. Ruotsista kakkosasunnon hankkineita saksalaisia tutkinut Müller ei luonnollisestikaan unohda globalisaatiota ja kansainvälistymistä, jotka ovat helpottaneet ulkomaalaisten kiinteistöjen ostoa.

Edellä kuvatunlaiset yhteiskunnalliset muutokset koskettavat erilaisia maaseutualueita eri tavoilla. Tämä näkyy tarkasteltaessa, miten kakkosasunnot ovat lisääntyneet eri alueilla (Müller 2004).

Niiden määrä voi lisääntyä joko vapaa-ajan käyttöön rakennettavien uusien mökkien kautta tai ottamalla aikaisemmin vakituiseissa asuinkäytössä ollut rakennus vapaa-ajan asunnoksi. Syrjäisellä maaseudulla rakennukset jäävät usein poismuuton vuoksi kesämökeiksi. Vapaa-ajan asuntojen suurta määrää voidaan jopa pitää indikaattorina alueen negatiivisesta kehityksestä (Müller 2004; Pitkänen 2011: 57–60). Uudisrakentaminen keskittyy erityisesti vesistöjen lähellä ja sopivan etäisyyden päässä oleville paikoille tai sitten kauempana sijaitseville ja matkailullisesti vetovoimaisille alueille, joista Müller käyttää nimitystä hotspot.

Useimpien Müllerin julkaisemien englanninkielisten tekstien otsikossa esiintyy käsite *second home*. Itse teksteissä esiintyy silloin tällöin käsite näkymätön (*invisible*). Käsitteen maaseudun näkymätön väestö hän otti aktiivisempaan käyttöön vasta vuonna 2008, mutta otsikkotasolla se esiintyy senkin jälkeen vain muutamassa ruotsinkielisessä artikkelissa. Se ei näytä olevan Müllerille niinkään teoreettinen käsite vaan populaari iskusana, jolla voi osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun ja saada soveltavaan tutkimukseen tarkoitettua tutkimusrahoitusta. Ruotsin ympäristöministeriön alainen tutkimusneuvosto Formas rahoitti vuosina 2008–2010 hänen johtamaansa tutkimushanketta *Landsbygdens "osynliga" befolkning: en analys av fritidsboendes relationer till den svenska landsbygden*. Hankkeen tuotokset on loppuraportissa jaettu tiedeyhteisölle suunnattuihin ja populaaritieteellisiin (Formas projektdatabas 2014a). Maaseudun näkymätön väestö esiintyy vain jälkimmäiseen ryhmään kuuluvien ruotsinkielisten julkaisujen otsikoissa. Tutkimusartikkeleissa on luotettu edelleen tuttuun käsitteeseen *second home*. Näkymätön väestö on osoittautunut kuitenkin hyväksi iskusanaksi, sillä vuonna 2013 Formas päätti rahoittaa Müllerin uutta *Hur gör man med dessa "osynliga" invånare? Landsbygdskommuner och deras hantering av fritidshusens effekter* -projektia (Formas projektdatabas 2014b).

Vaikka Müller ei uusien projektiansakaan yhteydessä juuri pohdi ja tarkenna maaseudun näkymättömän väestön käsitettä, näkyy sen vaikutus kuitenkin tutkimusasetelmissa ja tutkimuskysymyksissä. Uusimmissa tieteellisissä artikkeleissaan

hän kritisoii vapaa-ajan asumisen tutkimusta siitä, että se on kiinnittänyt hyvin vähän huomiota itse maaseutuun (Müller 2011). Vastaavasti maaseutututkimuksessa vapaa-ajan asuminen ei ole saanut osakseen huomiota, joka olisi riittävä suhteessa sen merkitykseen nykymaaseudulle. Vapaa-ajan asumisen tutkimus on 1990-luvun alussa alkaneesta nousukaudesta lähtien ollut etupäässä osa matkailututkimusta, jonka lehdissä sen tuloksia on pääasiassa esitelty. Vapaa-ajan asumisen lisääntyminen on siten liitetty osaksi liikkuvuuden kasvua. Müllerin mukaan vapaa-ajan asujien määrittäminen turisteiksi on johtanut heidän tarkastelemiseensa erillään paikallisyhteisöstä. Tutkimusten keskiössä ovat olleet kakkosasunnon omistajat, ei heidän asemansa ja roolinsa osana maaseutua ja sen kehitystä. Müllerin mukaan kakkosasunnon omistajien kiinnittyminen ja samaistuminen paikkaan eivät kuitenkaan oleellisesti eroa ympärivuotisista asukkaista (Müller 2011; Müller ym. 2011). Hän esittää vaatimuksen, että kakkosasumisen tutkimuksissa on kiinnitettävä enemmän huomiota maaseutuun ja maaseutututkimuksissa vapaa-ajan asumiseen.

Uusissa tutkimushankkeissaan Müller näyttää edelleen luottavan aikaisempiin tutkimusmenetelmiinsä. Empiirinen aineisto on koottu joko vapaa-ajan asukkaille suunnatuilla laajoilla postikyselyillä (Müller ym. 2010) tai viranomaisten rekistereistä (Müller & Marjavaara 2012). Tällaisilla aineistoilla voidaan kyllä tehdä päätelmiä vapaa-ajan asujien omista näkemyksistä ja suhteesta maaseutuun, mutta vaikeampaa on arvioida heidän merkitystään paikallisyhteisön ja maaseudun kehityksessä. Samantapaisia laaja-alaisia aineistoja on yleensä käytetty myös suomalaisissa vapaa-ajan asumista koskevissa tutkimuksissa (esim. Aho & Ilo 2006; Kauppila 2009). Pitkänen (2011) on käyttänyt väitöskirjassaan myös laadullista aineistoa, mutta sekin on Müllerin tutkimusten tavoin kerätty yksistään mökkiläisiä haastatteleamalla. Pysin seuraavassa hahmottelemaan vapaa-ajan vieton tutkimiseen näkökulmaa ja tutkimustapaa, joka perustuu vahvemmin itse maaseutuun ja sen kehitykseen. Esitelen maaseudulla liikkuvia ryhmiä, joihin maaseudun näkymättömän väestön käsite soveltuu mielestäni vielä paremmin kuin mökkiläisiin.

Käsitteen laajennus

Samat yhteiskunnalliset muutokset, jotka ovat kasvattaneet kakkosasumisen suosiota, ovat lisänneet myös muuta maaseudun vapaa-ajan käyttöä. Vapaa-ajan merkityksen kasvu ihmisten elämässä ja yhteiskunnassa on tuonut maaseudulle monenlaista toimintaa ja uusia liikkujia. Karkean kuvan näiden liikkujien merkityksestä saa suhteuttamalla alueella luontoharrastuksiin osallistuvien määriä siellä vakituisesti asuvien määriin. Lähden liikkeelle maakunta- ja kuntatasolta käyttäen esimerkkinä Pohjois-Karjalaa ja erityisesti Lieksaa, sen jälkeen rajaan näkökulmani vielä paikallisemmaksi kylätasolle.

Nykyisen Lieksan alueella on väkiluku viimeisen 50 vuoden aikana supistunut 26 000:sta 12 000:een. Haja-asutusalueella asuu nykyään 3100 lieksalaista (Lieksan väestötilastoja 2013). Kesämökkien määrä on Lieksan alueella 40 vuoden aikana kasvanut 700:sta 2 600:aan (Rannikko 2014). Kun kesämökkiä käyttää yleensä useampi henkilö, voidaan sanoa, että Lieksan keskustan ulkopuolisilla alueilla kesäasukkaiden määrä on huomattavasti suurempi kuin ympärivuotisten asukkaiden. Lieksan luonto on kuitenkin vapaa-ajan maisemaa myös monille, jotka eivät kuulu näihin kumpaankaan ryhmään.

Erämaakaupungin alueelle vuosina 1982–1991 perustetut Patvinsuon ja Kolin kansallispuistot sekä Ruunaan retkeilyalue ovat huomattavasti edistäneet luonnon virkistyskäyttöä ja matkailua (Vatanen ym. 2012). Kolin kansallispuistossa tilastoidaan vuosittain yli 100 000 käyntikertaa ja Ruunaan retkeilyalueella lähes saman verran. Kansallispuistot ja retkeilyalueet merkittyine reitteineen ovat nykyihmiselle eräänlainen taie liikkumisen turvallisuudesta ja luonnon veto-voimaisuudesta. Myös muualle kuin suojelualueille on rakennettu reittiverkostoja ja virkistyspalveluja. Pohjois-Karjalassa on yli 1000 kilometriä vaellus- ja patikointireittejä (Puhakka 2007: 56–58). Niiden lisäksi maaseudulla ja luonnossa risteilee melonta-, pyöräily- ja moottorikelkkareittejä, löytyy kalastuspaikkoja ja lintutorneja. Näihin kaikkiin hakeutuu ihmisiä myös kaupungeista etsimään elämyksiä ja mielenrauhaa kiireisen arjen vastapainoksi.

Aikaisemmin metsissä, soilla ja järvilla liikkuvat etupäässä vain lähialueiden asukkaat. Kyläläiset poi-

mitivat marjansa ja sienensä lähimetsistä ja -soilta sekä kalastivat lähijärvilla (Rannikko 2008: 40–43). Metsän ja järven antimilla oli suuri merkitys perheen ruokataloudessa. Toki tämä kotitarvepoiminta ja -kalastus olivat osittain myös virkistäytymistä, mutta nykyään kalastus, marjastus ja sienestys ovat ensisijaisesti vapaa-ajan harrastus. Lähes 90 000 pohjoiskarjalaista harrastaa vapaa-ajankalastusta eli käy vähintään kerran vuoden aikana kalassa. Kalastajia tulee maakuntaan myös muualta Suomesta ja ulkomailta niin, että vuonna 2004 Pohjois-Karjalan kalastusalueella kalasti kaiken kaikkiaan 105 000 henkilöä (Puhakka 2007: 58). Toisen perinteisen luonnonkäyttömuodon, metsästyksen, harrastajia Pohjois-Karjalassa on lähes 20 000.

Lieksassa metsästävien määrä riistanhoitoyhdistyksen jäsenten määrällä mitattuna on 2 200. Valtionmaiden suuri osuus on edesauttanut metsästysmatkailua alueella. Etenkin karhun- ja pienriistanmetsästäjät tulevat Lieksaan valtionmaille muualta, useimmiten Etelä-Suomesta (Raitio & Rannikko 2006: 285). Metsästys on kokenut samansuuntaisen muutoksen kuin muukin luonnossa liikkuminen. Kotinsa lähimetsässä metsästävien vanhempien metsästäjien rinnalle on tullut nuorempi metsästäjäpolvi, joista suuri osa asuu kaupungeissa (Rannikko 2012).

Luonnossa liikkujat antavat myös työtä maaseudun asukkaille, vaikka matkailu ei olekaan Pohjois-Karjalassa samanlainen työllistäjä kuin Lapis-sa. Matkailualan työpaikkojen määrä Lieksassa on noin 200, mikä on vain viisi prosenttia koko kaupungin työllisyydestä (Vatanen ym. 2012). Matkailuyritysten työpaikoista kolme neljäsosaa sijaitsee kuitenkin keskustan ulkopuolella. Rajaseudun entiset metsätyökylät Ruunaa ja Nurmijärvi ovat muuttuneet matkailukyliksi, samoin Pielisen rantakylästä Koli ja Vuonisahti. Matkailun merkitys voi siten olla yksittäisille kylille suuri.

Liikkuvat ryhmät ovat suhteellinen merkittäviä Lieksan tapaisilla alueilla, jotka ovat menettäneet runsaasti vakituksia asukkaitaan. Monet syrjäiset metsäseudut ovat kehittyneet vapaa-ajan ympäristöiksi, joissa liikkuu matkailijoita, retkeilijöitä, metsästäjiä, kalastajia ja mökkiläisiä. Aivan viime vuosina näiden jälkiteollista yhteiskuntakehitystä edustavien liikkujien rinnalle – ja osin kilpailijoiksi

– ovat tulleet pistäytyjät, jotka edustavat raaka-ainetalouden uusnousua maaseudulla. Uusia kaivoksia perustetaan kiihtyvää vauhtia. Metsistä, soista ja pelloista ollaan ottamassa lisääntyvästi raaka-ainetta energiatuotantoon. Kaivostoiminta ja bioenergian käyttö eivät tapahdu kuitenkaan enää paikallisyhteisöissä. Korjuukoneiden kuljettajat ja kaivosväki tulevat kymmenien ja jopa satojen kilometrien päästä. (Rannikko 2014.)

Maaseudun virkistyskäyttäjät ja nousevien elinkeinojen edustajat eivät yleensä ole kovin kiinteä osa paikallisyhteisöä. Eri ryhmien liikkeistä ja määristä ei ole tarkkaa tietoa sen enempiä paikallisilla asukkailla tai viranomaisilla kuin liikkujilla itselläänkään. Tämä maaseudun näkymätön väestö koostuu omaleimaisista ekososiaalisista ryhmistä, jotka kiinnittyvät eri tavoin luontoon ja paikalliseen kulttuuriin. Monet näihin ryhmiin kuuluvat saattavat kuulua useampaan ryhmään ja olla näkymätöntä väestöä useammassa maaseutu ympäristössä, sillä monet nykyihmiset kuuluvat samanaikaisesti useisiin paikkoihin ja verkostoihin. Isot luvut ja määrälliset mittarit eivät vielä kerro kovin paljoa liikkuvien ryhmien merkityksestä ja roolista maaseudun kehityksessä. Tilastolukuja onkin syytä täydentää paikallistutkimuksilla ja intensiivisemmällä menetelmällä.

Pienten lukujen maantiede

Akateemikko Ilmari Hustich julkaisi vuonna 1976 Suomen Maantieteellisen Seuran Terra -lehdessä artikkelin ”Hajanaisia mietteitä syrjäseutujen ongelmista”, jossa hän puhuu pienten numeroiden suuruudesta. Ottaen huomioon, että ajatusta voidaan pitää yhden viime vuosisadan merkittävimmän suomalaisen maantieteilijän tutkimuksellisenä testamenttina, on se herättänyt hyvin vähän huomiota. Hustich lopettaa artikkelinsa henkilökohtaiseen huomatukseseen:

”Me yhteiskuntatieteilijät operoimme yleensä keskimääräisillä luvuilla – kaupunkien väkiluvuilla, kuntien väkilukujen muutoksilla, elintason keskiarvoilla, työssäkäyvien keskimääräisillä työmatkojen pituuksilla jne. Me kartoitamme monella numerolla näitä ihmisen maiseman ongelmia. Saamme esille keskiarvoihmisen, hänen reaktionsa ja käyttäytymisensä...

Kaikki tuo on ehkä tarpeellista. Hyvää ja kunnollista akateemista näpertelyä. Mutta suurten sarjojen keskiarvot ja mallit eivät kerro meille koko totuutta. Kun tutkimme esim. näitä syrjäseutuja joudumme pienten numeroiden suuruuden eteen. Pienetessään numerot muuttuvat ihmisiksi, jotka piirtyvät esiin omassa maisemissaan. Kun nämä ns. pienet ihmiset, yksilöt, reuna-alueilla häviävät syntyä maisemaan näkyvä ikään kuin tyhjiö; tyhjä talo ja pimeät ikkunat, metsittyvät pellot, autio saari jonka rannoilla ei enää liikuta.” (Hustich 1976: 194.)

Aikaisemmin mainitut Lieksan matkailualan työpaikat ovat hyvä esimerkki Hustichin esiin nostamasta pienten numeroiden suuruudesta. Koko kunnan tasolla vähäisiltä vaikuttavat työpaikat saattavat olla hyvinkin merkityksellisiä, kun niitä tarkastellaan yksittäisten kylien näkökulmasta. Vähäväkisten alueiden kehityskulut hukkuvat helposti suurempia alueita kuvaavien tilastolukujen taakse. Kun ihmisiä on vähän, voi pientenkin lukujen vaikutus olla suuri. Seuraavassa kuvataan Sivakan kylän tarjoaman esimerkin avulla maaseudun näkymättömän väestön merkitystä ja roolia rajatulla, noin 300 neliökilometrin laajuisella pienalueella.

Sivakka sijaitsee Karjalan ja Kainuun rajalla, Valtimon kunnassa. Kylä eli ja kehittyi vuosikymmeniä metsätöiden varassa, mutta metsätöiden loppumisen seurauksena alueen väkiluku on romahtanut vuoden 1960 noin 400 asukkaasta kolmeen kymmeneen. Olemme tutkineet Itä-Suomen yliopistossa ja sen edeltäjässä Joensuun yliopistossa Sivakkaa ja sen naapurikylää Rasimäkeä neljäkymmentä vuotta. Vuonna 2008 ilmestyi kylistä neljäs tutkimusraportti *Kylän paikka*. Parhaillaan ovat menossa kenttätöitä viidettä raporttia varten. Vuosina 1973, 1984 ja 1996 ilmestyneissä raporteissa kuvataan paljolti sitä, miten kylät ovat menettäneet tehtäviään maa- ja metsätalouden työnjaossa ja sen seurauksena autoituneet ja hajonneet. Vuoden 2008 raportissa on jo viitteitä siitä, että kylille on löytymässä uudenlaisia yhteiskunnallisia tehtäviä erityisesti virkistys- ja luonnonsuojelun piiristä. Nämä uudet tehtävät ovat tuoneet kyliin ja niiden lähiympäristöön uudenlaisia liikkujia, joita voidaan katsoa kuuluvan maaseudun näkymättömään väestöön.

Vaikka Sivakan ympäristön metsät ovat edelleen

tuotannollisessa käytössä, eivät pitkälle koneistetut hakkuut juuri vaikuta kylän sosiaaliseen elämään. Lähikaupungista käy monitoimikone silloin tällöin kaatamassa puita ja rekat ajavat ne nopeasti pois. Puunmyyntitulot menevät suurten maanomistajien, valtion ja metsäyhtiöiden, pohjattomaan kassaan. Kun koneistaminen vei sivakkalaisilta metsätyöpaikat, jäivät monet talot ilman vakituksia asukkaita. Kesällä 2003 kiersivät Joensuun yliopiston opiskelijat Marjaana Väisänen ja Matleena Pekkanen heinäkuun ajan polkupyörällä ja autolla Sivakan ja Rasimäen kyliä etsien kesämökkiläisiä haastateltaviksi. Heidän keräämiensä tietojen mukaan Sivakassa ja sen lähiympäristössä oli yhteensä 39 asuinrakennusta. Niistä 14 oli vakituisesti asuttuja, 21 pelkästään lomalaisten käytössä ja neljä täysin tyhjillään (Väisänen 2008).

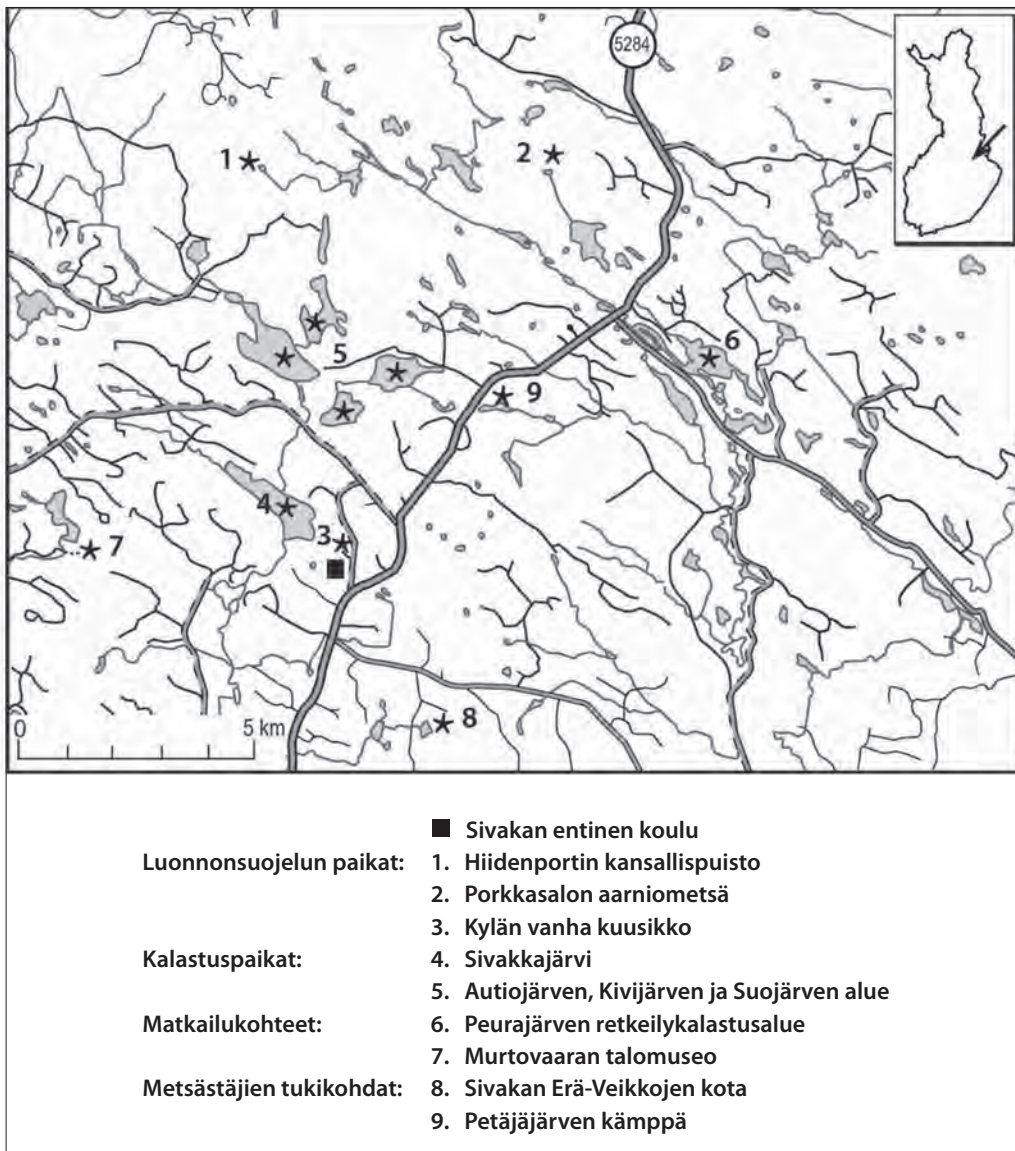
Sivakan ympäristön kesäasukkaat ovat pääasiassa kylästä poismuuttaneita tai heidän jälkeläisiään, joilla on alueelle vahvat sukulaissiteet. He lomailevat autioiksi jääneillä pientiloilla, sillä alueella ei ole kuin pari varta vasten lomakäyttöä varten rakennettua mökkiä. Alueen loma-asutukselle on luonteenomaista myös se, että järvien rannoilla ei ole kesämökkejä. Tämä johtuu paitsi rantojen suoperäisyydestä myös maanomistusoloista. Melkein kaikki vesistöjen rannat omistaa valtio, eikä Metsähallituksen rantatonttien myyntihanke ei ole vielä ulottunut Valtimolle saakka.

Mökkiläiset liikkuvat aktiivisesti Sivakan ympäristön metsissä, soilla ja järvillä. Enemmän alueen luonnossa liikkuvat kuitenkin muut kuin varsinaiset mökkiläiset. Karttaan (kuva 1, sivu 40) on merkitty paikkoja, joissa tätä näkymätöntä väestöä liikkuu. Selvitin *Kylän paikka* -kirjassa ilmestyneessä artikkelissani ”Sivakan metsät avoimina ja suljettuina tiloina”, kuinka monta ihmistä vuosittain vierailee kussakin karttaan merkityssä paikassa. Päädyin siihen, että jos kylän keskipisteestä piirretään runsaan kymmenen kilometrin säteellä ympyrä, liikkuu sen sisällä varovaisestikin arvioiden vuosittain ainakin 10 000 ihmistä. Lukuun sisältyy Hiidenportin kansallispuistossa patikoivia, Peurajärven retkeilykalastusalueella retkeileviä, Murtovaaran talomuseon tutustuvia, valtionmailla metsästäviä, alueella marjoja ja sienä poimivia sekä järvillä kalastavia kävijöitä (ks. tarkemmin Rannikko 2008).

Sivakan metsät ovat olleet yhteiskunnalle avoimta, suurimmaksi osaksi valtion omistamaa tilaa, jota on voitu käyttää yhteiskunnan muuttuvien tarpeiden tyydyttämiseen. Kun Suomeen alettiin ympäristöherätyksen myötä suunnitella luonnonsuojelualueita, suunnattiin katseet valtionmaille, josta löytyi poliittisille päätöksentekijöille käytettävissä olevaa tilaa. Yksityismaita ja yhtiöiden maita oli vaikeampi saada suojelukäyttöön. Niinpä valtaosa Suomen luonnonsuojelualueista sijaitsee valtionmaiden tavoin Pohjois-Suomessa sekä Itä-Suomen syrjäisimmillä alueilla. Sivakan läheisyyteen perustettiin vuonna 1982 Hiidenportin kansallispuisto. Peurajärvellä valtio perusti retkeilykalastusalueen, jonne rakennettiin matkailijoita varten polkureittejä ja hirsimökkejä (Rannikko 2008: 44–45).

Asukasluvun pieneneminen ja jäljelle jääneiden ikääntyminen ovat supistaneet metsien, soiden ja järvien paikallista hyötykäyttöä. Tilalle ovat tulleet muualla asuvat luonnossa liikkujat. Tällä hetkellä Sivakan vahvin yhteisö ei muodostu 30 ympärivuotisesta asukkaasta, vaan Petäjäjärven kämppää tukikohtanaan pitävistä kuopiolaisista metsästäjistä. Kuopiolaisten metsästysseura osti kämpän 1990-luvulla Metsähallitukselta, joka oli rakentanut sen 1950-luvulla metsätyömiesten tilapäiseksi asuinpaikaksi. Samoihin metsiin sieltä edelleenkin mennään kuin aikaisemmin, mutta nyt ei enää töihin vaan viettämään vapaa-aikaa. Metsästysseuran 30 jäsentä perheineen onkin se ryhmä, joka aktiivisimmin liikkuu Sivakan metsissä ja järvillä. Toinen aktiivinen metsästysseura alueella on sivakkalaisten metsätyömiesten ja pienviljelijöiden 1960-luvulla perustama Sivakan Erä-Veikot, jonka jäsenistä nykyään lähes kaikki asuvat muualla kuin kylässä. Vastaavalla tavalla myös kalastus ja marjastus ovat alueella vuosikymmenten varrella muuttuneet paikallisten kotitarvekäytöstä ulkopuolisten virkistämiseksi. Sivakan kalavesien saavutettavuus parani huomattavasti 1980- ja 1990-luvuilla, kun Metsähallitus rakennutti useita lähelle rantoja ulottuvia metsäautoteitä. (Rannikko 2008.)

Vaikka Sivakan luonnossa liikkuu paljon muualla asuvia ihmisiä, ei siellä toimi juurikaan varsinaisia matkailuyrityksiä. Muualta tulijat liikkuvat itsenäisesti kansallispuistoissa, retkeilyreiteillä, metsästys- ja kalastusalueilla sekä jokamiehenoikeuden

KUVA 1. Luonnonsuojelun, virkistys- ja matkailun paikkoja Sivakan kylän ympäristössä (Rannikko 2008)

perusteella marjassa, sienessä, onkimassa tai pilkkimässä. Sivakan löytääkin nykyään paitsi talojen ja mökkien pihapiireistä myös ympäröivästä luonnosta. Luonnon virkistyskäytön laajeneminen on Sivakan ympäristössä tapahtunut paljolti Metsähallituksen ohjauksessa. Se on vastannut Peurajärven retkeilykalastusalueen ja Hiidenportin kansallis-

puiston reitistöjen ja palveluvarustuksen rakentamisesta ja ylläpitämisestä. Myös ulkopaikkakuntalaisten metsästäjien tulo Sivakan ympäristömetseen perustui laajoihin valtionmaihin, joiden metsästys-oikeuksia Metsähallitus alkoi 1990-luvulla aktiivisesti markkinoida. Kun luonnonsuojeluun ja luonnon virkistyskäyttöön liittyvät tehtävät lisääntyivät

Metsähallituksessa, toteutettiin 1990-luvun alussa laaja organisaatiouudistus, jolla luontopalveluista tehtiin oma tulosalueensa ja siitä tuli Metsähallituksen toinen päätehtävä metsätalouden rinnalla (Raitio & Rannikko 2006: 280–284).

Sivakan ympäristön metsissä on viime vuosina liikuttu myös muun tuotannollisen toiminnan kuin metsätalouden vuoksi. Rasimäen entiseen kouluun majoitetut thaimaalaiset marjanpoimijat ovat jo useana kesänä kierrelleet Valtimon metsissä keräämässä mustikoita ja puolukoita suomalaiselle marjateollisuudelle (Rannikko 2008: 41). Myös malmin etsijät ovat jatkuvasti liikkuneet Sivakan ympäristössä. Talvivaaran kaivokselle on kylästä matkaa 60 kilometriä ja rakenteilla olevalle Sotkamo Silverin hopeakaivokselle vain 20 kilometriä. Kaivosten ja Valtimon kunnan välissä on kuitenkin vedenjakaja (Maanselkä), joten kaivosalueen vesistöt eivät virtaa Valtimon puolelle vaan Savon suuntaan. Kaivokset ovat siten läheisyydestään huolimatta herättäneet Valtimolla hyvin vähän huolta ja huomiota (Ylä-Karjala 2013).

Eriaikaiset ekososiaaliset ryhmät

Sivakan kylää koskeva pienten lukujen maantiede on tehnyt näkyväksi syrjäisellä maaseudulla liikkuvia ryhmiä ja auttanut konkretisoimaan maaseudun näkymättömän väestön käsitettä. Esiin on noussut mökkiläisten lisäksi monia muitakin vapaa-ajan viettäjiä: matkailijoita, retkeilijöitä, kalastajia, metsästäjiä jne. Vapaa-ajan merkityksen kasvusta huolimatta Suomen luonto on kuitenkin joillekin edelleen myös työpaikka: korjuukoneiden kuljettajien lisäksi esimerkiksi malmin etsijöille sekä ulkomaalaisille marjanpoimijoille. Leo Granberg (2004: 175) käyttää maaseudulla liikkuvista uusista ryhmistä käsitettä sosiaaliekologiset yhteisöt. Nämä yhteisöt yhdistävät toimijat vahvemmin tai heikommin siten paikalliseen luontoon ja ympäristöön siihen kuuluvine kulttuurisine ja historiallisine piirteineen. Itse puhun mieluummin ekososiaalisista ryhmistä. Keskeistä näiden ryhmien olemassaololle on suhde luontoon, mutta kaikkien kohdalla ei korostu suhteen ekologisuus, ympäristöystävällisyys. Monissa ryhmissä keskinäinen vuorovaikutus ja yhteenkuuluvuus on niin vähäistä, että yhteisöstä puhuminen

ei tunnu perustellulta. Sivakan tapauksessa yhteisön käsitettä voidaan käyttää lähinnä alueella toimivista metsästyseuroista sekä kyläläisistä täydennettynä osalla kesäasukkaita.

Sivakan tapasiin syrjäkyliin on muodostunut uudenlainen sosiaalinen rakenne, jossa vanha kyläyhteisö on yksi ryhmä muiden joukossa. Maaseutu muodostuu nykyisin erillisistä paikoista, joita käyttävät erilaiset ekososiaaliset ryhmät. Kansallisuistossa, retkeilykalastusalueella, talomuseossa ja metsästyalueilla käyvät paljolti eri ihmiset, joilla ei ole juurikaan tekemistä keskenään ja jotka eivät välttämättä edes tiedä toistensa olemassaolosta. Aivan samat paikat voivat merkitä eri ihmisille eri asioita: yhdelle retkeilykohdetta, toiselle metsästysaluetta, kolmannelle marja- ja sienimaata, neljännelle kesämökin lähiympäristöä ja viidennelle mahdollista malmiesiintymää. Monet syrjäkylät ovat muuttuneet pistäytymiskyliksi, joita määrittävät paljolti muualla asuvat. Brittimaantieteilijä Doreen Masseytä (2008) mukailien niitä voisi luonnehtia eriaikaisten polkujen risteyspaikoiksi, joissa eri asioilla liikkuvien jäljet menevät ristiin.

Nykyihmisellä ei ole vain yhtä paikkaa ja asiaa, johon he kiinnittyvät, vaan he kuuluvat samanaikaisesti useisiin paikkoihin ja verkostoihin. Myös maaseudulla kirjoilla olevat voivat nopeasti liikkua paikasta toiseen ja kommunikoida hetkessä pitkien etäisyyksien päähän. Monipaikkainen elämämuoto on muovannut maaseudulle notkean ja mobiilin sosiaalisen rakenteen, johon sulautuu myös monenlaista näkymätöntä väestöä.

LÄHTEET

- Aho, Seppo & Heli Ilola 2006. Toinen koti maalla? Kakkosasukeminen ja maaseudun elinvoimaisuus. Lapin yliopisto, Kauppatieteiden ja matkailun tiedekunta, Rovaniemi.
- Formas projektdatabas 2014a. Landsbygdens ”osynliga” befolkning: en analys av fritidsboendes relationer till den svenska landsbygden. Saatavissa: <http://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=17880>. [Viitattu 24.3.2014].
- Formas projektdatabas 2014b. Hur gör man med dessa ”osynliga” invånare? Landsbygdskommuner och deras hantering av fritidshusens effekter. Saatavissa: <http://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=29805&x=250&y=20&sprak=1&redovisning=0>. [Viitattu 28.4.2014].

- Granberg, Leo 2004. From Agriculture to Tourism: Constructing New Relations Between Rural Nature and Culture in Lithuania and Finland. Teoksessa: Alanen, Ilkka (toim.). Mapping the Rural Problem in the Baltic Countryside. Ashgate, Aldershot. 159–178.
- Hustich, Ilmari 1976. Hajanaisia mietteitä syrjäseutujen ongelmista. Terra 88(4): 185–195.
- Kauppila, Pekka 2009. Perifeeristen matkailukeskusten vapaa-ajanajanunnot. Alue ja Ympäristö 38(1): 59–66.
- Kylän paikka 2008. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä. Tutkijaryhmä: Seppo Knuutila, Pertti Rannikko, Jukka Oksa, Tapio Hämynen, Hannu Itkonen, Heidi Kilpeläinen, Mikko Simula, Sinikka Vakimo & Marjatta Väisänen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lieksan väestötilastoja 2013. Saatavissa: www.lieksa.fi. [Viitattu 15.5.2014].
- Massey, Doreen 2008. Samanaikainen tila. Vastapaino, Tampere.
- Müller, Dieter K. 1999. German Second Home Owners in the Swedish Countryside. Umeå University, Department of Social and Economic Geography, Umeå.
- Müller, Dieter 2002. German Second Home Development in Sweden. Teoksessa: Hall, C. Michael & Allan M. Williams (toim.). Tourism and Migration: New Relationships between Production and Consumption. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. 169–185.
- Müller, Dieter K. 2004. Second Homes in Sweden: Patterns and Issues. Teoksessa: Hall, C. Michael & Dieter K. Müller (toim.). Tourism, Mobility and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground. Channel View, Clevedon. 244–258.
- Müller, Dieter K. 2008. Fritidshusägare: Landsbygdens ”osynliga” befolkning. Miljöforskning 5–6/2008: 29–31.
- Müller, Dieter K. 2011. Second homes in rural areas: Reflections on a troubled history. Norsk Geografisk Tidsskrift 65(3): 137–143.
- Müller, Dieter K. & C. Michael Hall 2003. Second Homes and Regional Population Distribution: On Administrative Practices and Failures in Sweden. *Espace, Populations, Societies* 2/2003: 251–261.
- Müller, Dieter K., Urban Nordin & Roger Marjavaara 2010. Fritidsboendets relationer till den svenska landsbygden. Resultat av en enkät bland svenska fritidshusägare 2009. Umeå universitet, Kulturgeografiska institutionen, Umeå.
- Müller, Dieter K., Roger Marjavaara & Urban Nordin 2011. Fritidsboende – landsbygdens ”osynliga” befolkning. *Plan* 65 (3): 14–19.
- Müller, Dieter K. & Roger Marjavaara 2012. From Second Home to Primary Residence: Migration towards Recreational Properties in Sweden 1991–1995. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 103(1): 53–68.
- Pitkänen, Kati 2011. Mökkimaisema muutoksessa. Kulttuurimaan-tieteellinen näkökulma mökkeilyyn. Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Joensuu.
- Puhakka, Riikka 2007. Luonnon virkistyskäyttö ja luontomatkailu. Teoksessa: Pohjois-Karjalan ympäristö – nykytila, uhat ja mahdollisuudet. Joensuun yliopisto, Ekologian tutkimusinsti-tuutti, Joensuu. 55–60.
- Raitio, Kaisa & Pertti Rannikko 2006. Metsien käyttö ja sosiaalinen kestävyys: Metsähallituksen roolin muuttuminen Lieksassa. *Metsätieteen aikakauskirja* 2/2006: 271–291.
- Rannikko, Pertti 2008. Sivakan metsät avoimina ja suljettuina tiloi-na. Teoksessa: Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 25–58.
- Rannikko, Pertti 2012. Luontosuhteen muutoksia Ilomantsissa. Teoksessa: Knuutila, Seppo, Helmi Järviluoma-Mäkelä, Anne Logrén & Risto Turunen (toim.). Syrjäseudun idea. Kulttuuri-analyysijä Ilomantsista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 93–104.
- Rannikko, Pertti 2014. Raaka-ainetalouden uusnousu. Teoksessa: Hokkanen, Timo J. ym. (toim.). Havumetsän helmiä. Pohjois-Karjalan biosfäärialueen 20-vuotisjuhlakirja. Joensuu.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 2012. Tilastokeskus, Helsinki.
- Vatanen, Eero, Ilkka Eisto & Pertti Rannikko 2012. Luontopalvelut ja matkailu syrjäisen maaseudun elinkeinojen uudistajana: Tapaus Lieksa. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 40(2): 89–115.
- Väisänen, Marjaana 2008. Paluu juurille – Sivakka ja Rasimäki lomalaisten kohtauspaikkoina. Teoksessa: Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 208–225.
- Ylä-Karjala 2013. Lehti keskittyy omaan alueeseensa. Pääkirjoitus 19.3.2013.